

УДК 330.8

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ ЯК ПРОЯВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ПЛЮРАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

КОЛОДІЙ Сергій Юрійович

д.е.н., професор,

професор кафедри менеджменту та інформаційних технологій

Черкаського навчально-наукового інституту

ДВНЗ «Університет банківської справи»

e-mail: kolodii_sergei@ukr.net

КОЛОДІЙ Світлана Кузьмівна

аспірант

ДВНЗ «Університет банківської справи»

e-mail: kolodii_svetlana@ukr.net

Анотація. *Присвячено розглядові теоретичних основ інституціональної економічної теорії, які підкреслюють особливості сучасного розвитку економічної науки в Європі та світі.*

Висвітлено тенденції розвитку сучасної економічної науки і визначено ознаки, характерні для економічної теорії на цьому етапі.

Відокремлено та описано базові економічні категорії, що становлять теоретичне ядро сучасного інституціоналізму.

Ключові слова: *сучасна економічна наука, плюралізм, інституціональна економічна теорія, новий інституціоналізм, неоінституціоналізм, інститут, інституціональне середовище, транзакційні витрати, інституціональні зміни.*

Постановка проблеми. В останні десятиріччя серед науковців дедалі частіше підіймається питання про кризу в економічній науці. Особливо гостро це питання постало у зв'язку з глобальною фінансово-економічною кризою 2008—2009 років, яка показала, що між економічною теорією і тим, що відбувається в реальності, дуже складний зв'язок.

Сучасна європейська і світова економічна наука суттєво відрізняється від того, якою вона була в минулі століття. З часів виникнення економічної теорії як науки знання про неї та вирішення практичних питань формувалися на основі ідей представників провідних шкіл.

Так, у XVIII—XIX століттях це були ідеї класичної, а потім неокласичної шкіл, у XX столітті

Анотація. *Посвящено рассмотрению теоретических основ институциональной экономической теории, которые подчеркивают особенности современного развития экономической науки в Европе и мире. Освещены тенденции развития современной экономической науки и определены признаки, характерные для экономической теории на данном этапе. Выделены и описаны базовые экономические категории, составляющие теоретическое ядро современного институционализма.*

Ключевые слова: *современная экономическая наука, плюрализм, институциональная экономическая теория, новый институционализм, неоинституционализм, институт, институциональная среда, транзакционные издержки, институциональные изменения.*

майже весь час продовжує панувати неокласика, за винятком періоду Великої світової депресії, коли першість бере кейнсіанство і починає конкурувати із неокласикою.

Неокласичний синтез певною мірою зупиняє цей марафон за першість в економічній теорії та практиці господарювання, логічно поєднавши кейнсіанство і неокласику та в такий спосіб визначивши так званий мейнстрим економічної теорії другої половини XX — початку XXI століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна інституціональна економічна теорія з'явилася як синтез традиційного інституціоналізму й неокласичного синтезу, з'єднавши у такий спосіб риси економічного мейнстриму

й альтернативної економічної теорії. Великий внесок у формування сучасного інституціоналізму зробили представники «старого» (Дж. Коммонс, Т. Веблен, Дж. Гелбрейт) і «нового» (Д. Норт, П. Девід, У. Фогель, Р. Коуз, О. Вільямсон) напрямів. Крім того, дослідження основних течій інституціоналізму зроблено такими вченими, як А. Олійник, Р. Нуреев, В. Полтерович, В. Тамбовцев та інші.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Але разом з існуванням мейнстріму, що складається з ортодоксальних шкіл економічної теорії, все більше значення сьогодні набувають альтернативні економічні теорії.

Так, більшість економістів-теоретиків вважають, що сьогодні до мейнстріму економічної теорії треба додати інституціональний напрям з усім різноманіттям його теорій. Саме завдяки йому в сучасних умовах господарювання можливе створення дієвих програм соціально-економічного розвитку, які враховуватимуть не застаріле знання, а всю багатомірність сучасного економічного співіснування.

Метою дослідження є характеристика теоретичних основ сучасного інституціоналізму як уособлення головних тенденцій розвитку сучасної європейської та світової економічної теорії.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації та інтеграції світового господарства і одночасною трансформацією економічних систем окремих країн не уявляється можливим використання рекомендацій лише двох економічних шкіл, які до того ж все частіше звинувачують у нездатності пояснити ті процеси, що відбуваються в економіці. Сучасна економічна наука повинна враховувати всі можливі важелі, звісно, не тільки економічного характеру, що впливають на соціально-економічні процеси в суспільстві.

Тому економічна теорія XXI століття — це наука, яка розвивається в умовах постійної конкуренції та компліментарності ідей різних теоретичних шкіл і напрямів та для якої характерними є такі ознаки, як:

- багатоманітність проблем та ідей, за допомогою яких їх можливо розв'язати;
- багатоваріантність гіпотез і концепцій;
- множинність методів досліджень (методологічний плюралізм).

Узагальнюючи все вищевикреслене, можемо констатувати, що основною ознакою сучасної

економічної теорії є плюралізм у багатьох його проявах. Багато проблем сучасного розвитку, які є характерними як для розвинутих країн, так перехідних економік і країн із посттрансформаційною економікою, довгий час залишалися непоясненими ні щодо понятійного апарату політекономії соціалізму, ні методології неокласичної та кейнсіанської економічної теорії. Тому сьогодні доповнення мейнстріму економічної теорії інституціональним напрямом є важливим складником економічної науки.

Треба зауважити, що плюралізм, який є притаманним для сучасної економічної науки, спостерігається в рамках самого інституціоналізму. Адже інституціоналізм, як ми зазначали в попередніх роботах, — це не цілісна концепція, він об'єднує низку концепцій і шкіл, та на сьогодні немає єдиного підходу до їхньої класифікації. Тому внутрішня структура інституціонального напрямку в сучасній економічній теорії визначається по-різному. Якщо узагальнити основні підходи до визначення цього питання, то можна виділити три основні складові інституціонального напрямку:

- «старий» (традиційний) інституціоналізм;
- новий інституціоналізм;
- неоінституціоналізм [1, с. 77].

На нашу думку, економічні дослідження, що проводяться за допомогою методологічного апарату сучасного інституціоналізму, пов'язані з розширенням традиційних меж економічної науки і здатні генерувати нові знання в суміжних наукових областях, таких як право, політологія, соціологія та інші. Не даремно деякі вчені називають економіку королевою суспільних наук. У даний час серед економістів та інших учених, представників громадських наук методологія цієї економічної теорії має досить широке застосування.

Між старим (традиційним) інституціоналізмом і новим інституціоналізмом мають місце певні відмінності, що наведені в *табл.*

Водночас слід зазначити, що має місце певний дуалізм у розумінні того, які дослідження й наукові напрацювання належать до нової інституціональної теорії. З одного боку, до неї відносять нові підходи в руслі старого інституціоналізму. З другого боку, її використовують представники неокласичної теорії, у дослідженнях яких використовуються інституціональні підходи [2, с. 420]. Тому в даний час існує певна плутанина в поняттях.

Характеристика основних положень традиційної (старої)
і нової інституційних економічних теорій

Критерії відмінностей в аналізі економічних проблем між представниками традиційної і нової інституціональної теорії	Традиційна (стара) інституціональна економічна теорія	Нова інституціональна економічна теорія
Методологія досліджень та її пріоритетність у складі суспільних наук	Методи суспільних наук (права, соціології, політології) використовуються для вивчення економічних явищ і процесів	Економічні методи використовуються для вивчення проблем суспільних наук
Переважає система висновків	Має індуктивний характер: метод «від окремого до загального»	Мають дедуктивний характер: метод «від загального до окремого»
Опис дій основних економічних агентів	Колективні агенти (уряд, місцева влада, профспілки)	Приватні агенти (індивідуум, фірма, ринок)
Вивчення інститутів (правил гри) та їхнього впливу на економіку	Як зовнішніх (екзогенних) чинників	Як внутрішніх (ендогенних) чинників
Стосунок до загальноприйнятої парадигми економічної науки	Критичне, часткове заперечення основних постулатів класичної та неокласичної економічної теорії	Критичне, проте зроблені успішні спроби трансформувати мейнстрим в економічній теорії з урахуванням постулатів неінституціоналізму
Створення цілісної економічної теорії	Дослідження різних проблем розвитку національної економіки без створення чіткого методологічного апарату і ознак цілісної економічної теорії	Відмова від окремих постулатів неокласичної економічної теорії, проте прийняття її основного ядра і реконструкція мейнстриму з урахуванням положень неінституціоналізму

Примітка. Складено на основі узагальнення робіт вітчизняних і зарубіжних економістів у сфері інституціональної економічної теорії [2—9; 11—12].

Термін «неінституціоналізм» був уперше запропонований М. Туломе для позначення наукового напрямку, що виник у результаті злиття підходів традиційного інституціоналізму і прагматичної філософії Д. Дьюї.

Унаслідок цього ж термін широко використовується «неокласичними інституціоналістами», у результаті чого фактично різні теоретичні підходи належать до одного й того самого наукового напрямку [4, с. 97].

На думку Дж. Ходжсона, перший напрям приходить до заперечення неокласики, при цьому розвиваючи теоретичні підходи старого інституціоналізму, а другий призводить до модернізації неокласичної парадигми, розширюючи

її методологічний апарат і сфери застосування [5, с. 42]. Як вказує Р. Нурієв, якщо в рамках першого напрямку дослідники спираються на постулати традиційного інституціоналізму, розглядаючи економіку у взаємозв'язку із соціальними культурними, ідеологічними явищами, то в рамках другого дослідники розширили і значно зміцнили традиційну неокласику [3, с. 24].

Для розмежування, по суті, різних підходів, які являють собою сучасні напрями інституціоналізму, дослідники економічних учень поділяють їх на неінституціональну економіку і нову інституціональну економіку. Теоретичні концепції в рамках кожного напрямку нового інституціоналізму представлено на *рис.*

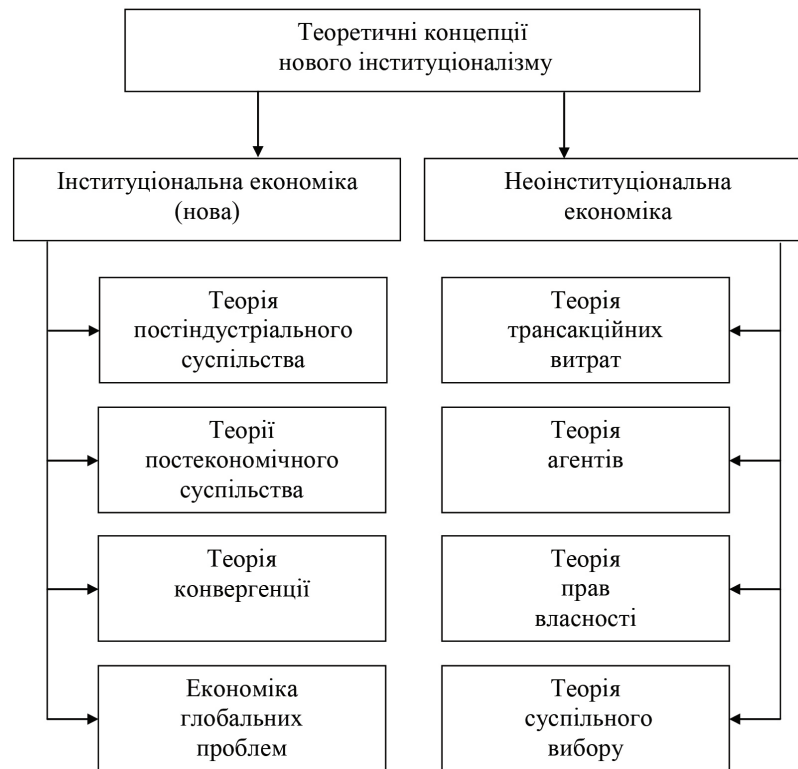

Рис. Класифікація концепцій сучасного інституціоналізму

Примітка. Складено на основі класифікації інституційних концепцій А. Олійника [6; 7].

Ключовою категорією інституційної економічної теорії є інститут, тому для розуміння суті інституціоналізму визначимося, що являє собою інститут і які атрибути для нього характерні.

Треба відмітити, що й у тлумаченні терміна «інститут» має місце багато позицій. На думку В. Л. Тамбовцева, «інститут являє собою сукупність санкціонованих правил у єдності з соціальним механізмом їхнього захисту» [7, с. 25]. Дуглас Норт вказує, що інститут — це «правила гри в суспільстві, або, точніше, придумані людьми обмеження, які направляють людську взаємодію в певне русло» [8, с. 11]. Пізніше у своїх роботах він використовує такі варіанти трактування сутності економічної категорії інститут: «це правила, механізми, що забезпечують їхнє виконання, і норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми» [9, с. 73]; «Формальні правила, неформальні обмеження та способи забезпечення дієвості обмежень» [10, с. 307].

Професор А. А. Аузан пропонує використувати таке визначення: «Інститут — це сукупність, що складається з правила або декількох правил і зовнішнього механізму примусу індивідів до виконання цього правила» [11, с. 23].

В. Л. Тамбовцев вважає, що у складі інституту повинні обов'язково виділятися:

- а) правила поведінки економічних агентів у певних ситуаціях;
- б) правила поведінки гарантів виконання правил (а) у випадках виявлення відхилень від них» [7, с. 25].

Представники інституціональної економічної теорії не роблять різниці між поняттями «правило» і «норма», вважаючи їх у рамках своїх досліджень синонімами [11, с. 18].

Узагальнивши зміст різних трактувань розуміння сутності економічної категорії «інститут», зазначимо, що, загалом, він повинен відповідати таким вимогам (атрибутам):

- а) опис ситуації, для якої діє правило, норма — умови застосування інституту;
- б) з описом численних агентів, дії яких визначаються інститутом — перелік суб'єктів застосування інституту;
- в) опис набору дій, які суб'єкт норми повинен виконати в разі зумовленому пунктом а), — зміст інституту;
- г) характеристика набору дій, які необхідно виконати в разі невиконання або неналежного виконання пункту в) — зміст покарання за порушення правил;

г) характеристика агентів, наділених функціями примусу до виконання норми або покарання за її порушення — перелік гарантів виконання інституту.

Також на особливу увагу заслуговують питання виникнення інститутів як невід'ємної частини теорії інституційних змін.

В. Тамбовцев вказує, що, зважаючи на обмежену раціональність індивідів та узагальнивши історичні факти, можна вказати варіанти виникнення інститутів:

1) спонтанне виникнення;

2) свідоме виникнення, яке передбачає такі варіанти:

- примусове введення правила або норми;

- введення правила за домовленістю всередині групи [12, с. 86].

Слід зауважити, що неоінституціональна економіка, ґрунтуючись на неокласичному аналітичному інструментарії, використовує традиційні методологічні положення класичного інституціоналізму, а саме:

- важливість інститутів для економіки, політики й суспільного життя, причому якість наявних інститутів є найважливішим чинником економічного зростання і соціально-економічного розвитку;

- наявність у рамках певної держави інституційного середовища як найважливішого елементу виробництва власних інститутів, «приживання» імпортованих інститутів і створення передумов якісних інституційних змін;

- інститути змінюються в часі, тому окрему увагу слід приділяти питанням вивчення причин інституційних змін, розробленню системи нових правил, оцінки ефективності запровадження того чи іншого інституту;

- наявність трансакційних витрат як додаткових витрат, пов'язаних з укладенням контрактів, їхнім захистом (специфікацією), дотриманням та імплементацією; їхній облік у реальній господарській практиці може змінити склад і структуру укладених контрактів, зробити нову систему пріоритетів у сфері економічних взаємин.

Особливістю інституціональної методології дослідження є врахування міждисциплінарних зв'язків під час розв'язання економічних проблем. Інституціоналісти у своїх дослідженнях ураховують багато чинників, які не є суто економічними, але суттєво впливають на економічні процеси в суспільстві. На відміну від мейнстріму, інституціоналізм специфічно підходить до вирішення певних економічних питань. Пер-

шим на цьому шляху був Т. Веблен, який у роботі «Теорія бездіяльного класу» [13], описуючи поведінку споживачів, формулює поняття «ефект сноба», «демонстративна поведінка», коли вибір споживачів не визначається принципами раціонального споживання.

Треба відмітити, що економічна теорія довгі роки будувалася на принципі раціональності суб'єктів господарювання і принципі раціональної поведінки споживачів. Сьогодні все частіше дослідники говорять про обмеженість, а іноді відсутність раціональності під час здійснення економічних виборів. Підтвердженням цьому є Нобелівська премія в економіці 2017 року, яка була вручена Річарду Тейлеру за внесок у поведінкову економіку.

Наслідком різноманітності інституціонального напрямку став плюралізм підходів економістів щодо визначення ролі держави в економіці, утім усі вони розглядають державу як один із найважливіших інститутів сучасного інституціонального середовища [1, с. 77—79].

Треба зауважити, що поняття «інституціональне середовище» разом з іншими поняттями і категоріями, що виникли внаслідок розвитку інституціоналізму у XX столітті, становлять основу, ядро сучасної інституціональної теорії. Розглянемо це питання докладніше.

Як відомо, будь-яка теоретична конструкція, що претендує на створення цілісної наукової системи, повинна включати ядро і захисне оточення. Ядро включає основні постулати теоретичної конструкції, що робить її відмінною від інших. Захисне оточення містить певні припущення, принципи, закономірності і закони, які посилюють або розширюють основні постулати ядра. Якщо деякі елементи захисного оточення можуть трансформуватися, видозмінюватися, усуватися, то основні постулати ядра теоретичної концепції залишаються непорушними. І тому визнання неправильними окремих елементів захисного оточення теоретичної концепції зовсім не означає відмову від неї або визнання її неправильною.

Багато дослідників історії становлення традиційного інституціоналізму вказують, що його бурхливий розвиток наприкінці XIX — на початку XX століття й подальше відносно забуття в середині XX століття пов'язано з відсутністю теоретичного ядра. У зв'язку з цим навіть не було єдиного підходу до розуміння сутності ключової категорії інституціоналізму — інституту. Представники традиційного інституціоналізму

займалися більше критикою своїх опонентів, які представляють мейнстрим, аніж створенням теоретичного ядра своєї концепції. Тому навіть методологічні розрахунки представників неокласичного синтезу не дозволили інституціоналістам зайняти їхнє місце в економічній теорії.

Поновлення інтересу до інституціональної економічної теорії відбулось у другій половині ХХ століття і є наслідком обмеженості методологічного апарату неокласики і кейнсіанства для вивчення певних процесів і явищ. Крім цього, мейнстрим економічної теорії спирається на безліч припущень, які роблять багато економічних моделей нереальними, відірваними від дійсності. Тому деякі рецепти проведення макро-економічної політики виявляються недієздатними через обмеженість економічних моделей.

Дослідження соціально-економічних явищ і процесів за допомогою аналітичного інструментарію сучасної інституціональної економічної теорії широко використовують емпіричні дані й аналіз реальних часових статистичних рядів. Отже, стає можливим ідентифікувати наявні проблеми, статистично перевірити поставлені гіпотези і, побудувавши адекватну економіко-математичну імітаційну модель, ніби заглянути в майбутнє, спрогнозувавши поведінку тих чи інших економічних явищ і процесів, тим самим мати можливість визначити потенційні недоліки запропонованих заходів.

Виділимо такі інституціональні категорії, які стосуються нової інституціональної економічної теорії, і пов'язані як з інституціональною, так і неінституціональною економікою:

- інституціональне середовище як основа формування різних інститутів і невід'ємний складник системи інституційного регулювання сформованої економічної системи;
- інституціональні зміни як теоретична основа процесу реформування економічної системи і побудови національної моделі інституційного регулювання;
- трансакційні витрати як об'єктивний складник національної економічної системи;
- права власності як сукупність повноважень у різних сферах економічного життя;
- траєкторія попереднього розвитку (path dependence), що дозволяє оцінити результати інституційних змін, пояснює з позицій інституціоналізму вибір різних технологій реалізації конкретних процедур у рамках економічних, соціальних або інших процесів; також розглядаються причини появи і стійкості в часі різних

«інституціональних пасток», які являють собою неефективні інститути і містять механізми блокування інституційних змін.

Зауважимо, що категорія «інституціональне середовище» є однією зі стрижневих у методологічному апараті нової інституціональної економічної теорії. Інституціональне середовище являє собою сукупність основних політичних, адміністративних, економічних, соціальних, більшість з яких формально закріплено положеннями конституції та основними нормативно-законодавчими актами держави. Також найважливішим складником інституціонального середовища є сукупність неформальних правил, історично закріплених у формі традицій, звичаїв та інших стійких шаблонів поведінки контрагентів, ніде не закріплених формально як нормативно-законодавчі акти. На думку лауреата премії імені Альфреда Нобеля 2009 року О. Вільямсона, має місце безпосередня взаємодія між інституціональними угодами, інституціональним середовищем та індивідуумами [14]. На думку науковця, інституціональні угоди являють собою правила, встановлені між різними контрагентами для оптимізації та систематизації відносин між ними. Дослідження економістів показують, що в деяких випадках неформальні інститути витісняють із практики формальні, у такий спосіб породжуючи бурхливий розвиток неформального сектору економіки. Такий стан речей характерний і для пострадянських держав. Зокрема, до неформальних інститутів можна віднести такі знайомі всім громадянам України правила, як «кумівство», «телефонне право», «повага перед ксивами» та інші.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

- тенденції розвитку сучасної економічної науки суттєво відрізняються від попередніх етапів;
- економічна наука на даному етапі має певні особливості, найбільш вагомими з яких є плюралізм сучасної економічної теорії;
- інституціональна економічна теорія є доданою новою теоретичною концепцією, яка стала дієздатною альтернативним неокласичному синтезу. Серед лауреатів премії Шведської королівської академії наук пам'яті Альфреда Нобеля з економіки останні десятиліття переважають представники нового інституціоналізму і неінституціоналізму;
- теоретичні моделі та концепції нового інституціоналізму і неінституціоналізму дозво-

ляють істотно розширити предметну область економічних досліджень. Водночас представники нової інституціональної економіки polemізують із неокласичним мейнстримом, багато в чому заперечуючи і ставлячи під сумнів його теоретичні положення, а неоінституціоналісти істотно збагачують теоретичне ядро неокласики, удосконалюючи і захищаючи суперечливі його положення;

- сьогодні при дослідженні гострих питань економічної науки, таких як проблеми сталого економічного розвитку, економічного розвитку країн із посттрансформаційною економікою, проблеми країн, що розвиваються, розв'язання основних макроекономічних проблем тощо,

доцільно використовувати теоретичні напрацювання і методологічні підходи як нової інституціональної економіки, так і неоінституціоналізму;

- специфіка інституціональних підходів до дослідження означених вище проблем полягає в дослідженні правил, норм, процедур, що регламентують ці процеси, і виявленні закономірностей їх розвитку на основі використання емпіричних методів економічного аналізу. Інституціоналізм — це невід'ємна складова сучасної європейської і світової економічної науки, що уособлює всі її особливості на сучасному етапі, одночасно доповнюючи і в деяких частинах заперечуючи теоретичне ядро мейнстриму.

Список використаних джерел

1. Колодій С. К. Огляд базових теоретичних концепцій державного регулювання доходів населення [Електронний ресурс] / С. К. Колодій // Фінансовий простір. — 2018. — № 3. — С. 131—138. — Режим доступу : <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1803/wholertext.pdf>.
2. Schoterr A. The Economic Theory of Social Institutions / A. Schoterr. — Cambridge, 1981. — 512 p.
3. Нуреев Р. М. Теория общественного выбора. Курс лекций : учеб. пособие для вузов / Р. М. Нуреев. — Москва : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. — 531 с.
4. Норт Д. Институти, институційні зміни та функціонування економіки / Д. Норт. — Київ : Основи, 2000. — 198 с.
5. Ходжсон Дж. Жизнеспособность институциональной экономики / Дж. Ходжсон // Эволюционная экономика на пороге XXI века : доклады и выступления участников международного симпозиума. — Москва : Япония сегодня, 1997. — С. 29—74.
6. Олейник А. Н. Институциональная экономика / А. Н. Олейник. — Москва : ИНФРА-М, 2000. — 416 с.
7. Тамбовцев В. Л. Институциональный рынок как механизм институциональных изменений / В. Л. Тамбовцев // Общественные науки и современность. — 2001. — № 5. — С. 25—38.
8. Норт Д. Институти, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. — Москва : Начала, 1997. — 190 с.
9. Норт Д. Институти и экономический рост: историческое введение / Д. Норт // THESIS. — 1993. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 69—91.
10. Норт Д. Институти, идеология и эффективность экономики / Д. Норт // От плана к рынку. Будущее посткоммунистических республик. — Москва : Catallaxy, 1993. — С. 307—319.
11. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : учебник / под общей ред. д-ра экон. наук, проф. А. А. Аузана. — Москва : ИНФРА-М, 2006. — 416 с.
12. Тамбовцев В. Возникновение институтов: методолого-индивидуалистический подход / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. — 2010. — № 7. — С. 84—98.
13. Веблен Т. Теория праздного класса : пер. с англ. / Т. Веблен — Москва : Издательство «ПРОГРЕСС», 1984. — 314 с.
14. Уильямсон О. И. Экономические институти капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / О. И. Уильямсон. — Санкт-Петербург : Лениздат, 1996. — С. 97—101.